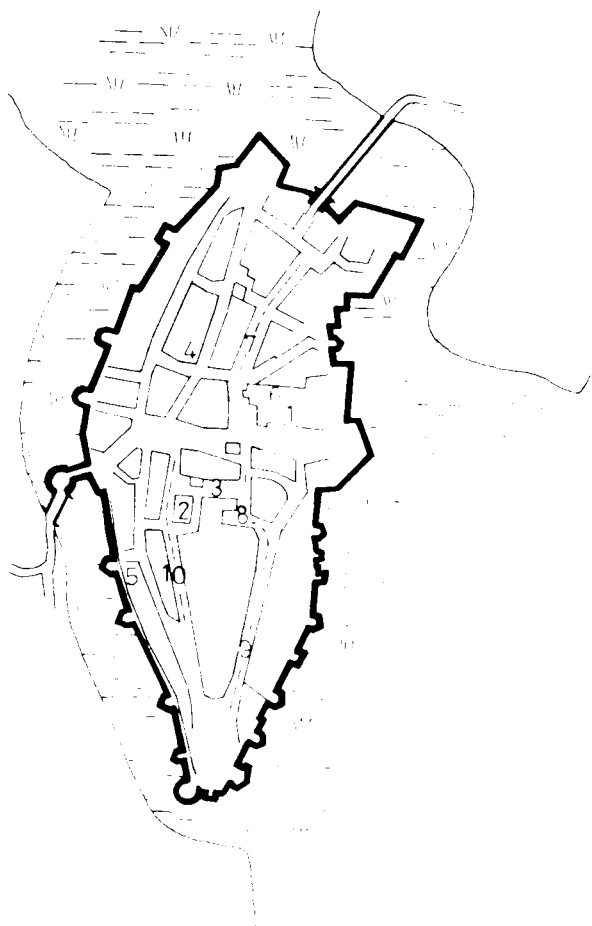

ENTZ GÉZA

SZÉKESFEHÉRVÁR ÉS SOPRON ÉPÍTÉSZETI MEGJELENÉSE A 15. SZÁZADBAN (1390–1470)

A városok fejlődésének mindenkor egyik jellegzetes és szemléletes fokmérője az építészet a maga egyedi megjelenésében csakúgy, mint városképet adó és szerkezetet meghatározó összességében. Az egyes épületek, illetve épületfajták világosan visszatükrözik a maguk rendeltetésével, vagy ezek különbözőségével a lakosság egyre szélesedő igényeit, az épületegyüttesek és az ezekből kialakuló városkép pedig a belső szerkezetet, a terjeszkedés erővonalait és a település tájba való beilleszkedését. Külön-külön és együtt mindkettő érzékletesen tanúskodik a városi élet történeti kibontakozásáról, mozgásáról, újabb meg újabb kiteljesülési fokozatáról. A kettő kiegészíti, felerősíti, igazolja, hitelesíti egymást, ezért egyformán fontos a történeti valóság és fejlődés megismerése és értékelése szemszögéből.

Az elmondottak a középkori Magyarország városainak építészeti vizsgálatában is tanulságos következtetésekre vezetnek. Az eddigi kutatások és feldolgozások általában építészeti műfajok szerint közelítették meg a város építészettörténeti kérdéseit, tehát elsősorban az egyedi oldal felől, általában aránylag tág időhatárok között. Így egyrészt nehezen volt megfogható egy-egy rövidebb, de történetileg és művésztileg meghatározható időszak közvetlen szerepe a városok építészeti tevékenységében, másrészt az egyes városok konkrét építészeti alakulása is elhomályosult. Ezért célszerűnek látszik adott történeti szakaszban a városok egyházi és világi teljes építészeti termését egyszerre tárgyalni, s az egyedi jelenségeken túl azok össze függéseit is, hogy a település szerves növekedése a lehetőségek szerint nyomon követhető, s ugyanakkor a települések együttesének tekintetbe vétele által a városok összességéről a korszakot jellemző általános kép is körvonalazható és elmélyíthető legyen. E szemlélet megvalósításának komoly akadálya a valaha meglévő hazai építészeti állag tetemes részének pusztulása és a meglévő hányad később bekövetkezett többé-kevésbé gyökeres módosulása. Hiányosak az egykorú írott források is, ezek aránylag kis számban maradtak reánk, s ezen felül nehezen egyeztethetők a különben is gyér és többnyire csonka tényleges emlékekkel. E szempontból sokat segít a korszerű műemlékvédelem. A helyreállítások ugyanis előzetes helyszíni és forráskutatást igényelnek. Az így kapott új eredmények legtöbb esetben mennyiségben és minőségben egyaránt gazdag, friss ismeretekhez vezetnek, amelyek a történeti adatok értelmezését is sokoldalúan megkönnyíthetik. A műemlékvédelem ma már nemcsak egyes műalkotások helyreállítására törekszik, hanem fokozatosan rátér a települések egészének lassú, nehéz, de éppen a történeti és művészeti élet szempontjából bővebb tudást és szélesebb távlatokat ígérő rekonstrukciójának útjára. E tevékenység Budán, Sopronban már lényegesen előrehaladt, Kőszegen, Győrben, Pécsen, Székesfehérváron, Mosonmagyaróváron, Visegrádon kisebb-nagyobb mértékben folyamatban van. Az építészettörténeti feldolgozás

1. Királyi bazilika	6. Szt. kereszt templom
2. Péter–Pál-templom	7. Nagy utca
3. Hensel-kápolna	8. Német utca
4. Zalka Máté u. 6	9. Szent Bertalan utca
5. Csók István u. 17	10. Szent Péter utca

1. ábra. Székesfehérvár Belvárosának utcái és épületei (Kovács Péter után)

a helyszíni és a forráskutatás gondos együttes felhasználásával léphet rá e települések építészeti alakulása bemutatásának átfogóbb értékeléséhez vezető útjára.

A fentebb kifejtett megfontolásokat világítsa meg két példa. Az egyik Székesfehérvár, ahol a városmértű műemléki helyreállítás csak megkezdődött, a másik az ennek befejezéséhez közeledő Sopron. A vizsgált korszak a középkori Magyarország városépítészetének leglendületesebb, kerekén nyolc évtizedét öleli fel, tehát Zsigmond király és a Hunyadiak korát 1390 és 1470 között.

Székesfehérvár Zsigmond-kori építkezéseiről elsősorban írott források értesítenek. A királyi bazilika északnyugati tornyát Ozorai Pipó temesi ispán 1425-ben újjáépítette.

s alsó szintjén Jakab és Fülöp apostoloknak, valamint László királynak tiszteletére kápolnát képzett ki, amelybe feleségével együtt temetkezni kívánt. Az oklevél szerint a torony már nagyon rossz állapotban volt, alapozása meggyengült, és veszélyessé vált a templom egész épületére. A helyreállítás után ólomfedést kapott. A földszinti kápolna díszes kialakítását az oklevél külön kiemeli.¹ 1427-ben Rozgonyi István Fejér megyei ispán Zsigmondtól engedélyt kap, hogy a bazilika valamelyik sarkában, ahol óhajtja, válasszon magának és családjának sírhelyet, ahol oltárt vagy más kőépítményt is emelhet. Rozgonyi síremléke nagy valószínűséggel azonosítható azzal a fekvő vitézt ábrázoló vörösmárvány töredékkel, amely feltűnő egyezést mutat a budai domonkosok templomának szentélyéből származó és Stibor János főkamrást, Rozgonyi távoli rokonát megőrkítő ugyancsak vörösmárvány sírlappal.² Más kápolnákról is maradt híradás. Így 1405-ből a Szent Lajos- és a Szent Katalin-kápolnákról, 1430-ból pedig Egyiptomi Magdolnának és Afrának szentelt kápolnáról. A két előző még valószínűleg Lajos király alapítása lehetett, az utóbbit Benedek prépost a préposti telek felőli, tehát északi oldalon emeltette.³ Ugyancsak írásos forrásból ismeretesek a bazilika Ágotáról és György lovagról, Pál apostolról és László királyról, valamint Mihály főangyalról elnevezett oltárai (1430, 1437 és 1439).⁴

A Máriának szentelt bazilika mellett a legfontosabb egyházi épület a tőle délnyugatra fekvő dombon álló Péter–Pál-templom, amelyet ez időben építettek át és valószínűleg bővítettek is. A 18. század második felében barokk stílusban teljesen megújított egyház az eddigi kutatások szerint jelentős mértékben őriz középkori falakat. Homlokzati toronypárja a legfelső emelettől eltekintve teljesen a 15. század első harmadából való. A mostani főpárkány alatt kibontott déli és nyugati kőrácsos ablakai ezt csakúgy bizonyítják, mint azok az egyszerű gótikus gyámok, amelyek a tornyok belsejében a szinteket elválasztó famennyezeteket tartották.⁵ 1418-ból maradt az első adat a Szent Kereszt plébánia-templomra, amely az 1439-ből való említés szerint a bazilika temetőjében állott. Ez azonosítható a mai Rózsa utcában nemrég feltárt, de visszatemetett 11. századi kis templommal.⁶

¹ 1425: *quandam mediam turrim in acie seu cornuo. . Ecclesie Sancte Marie . . . penes curiam Prepositalem ab occidente existentem vetustate nimia nedum in superioribus, sed et in fundamentalibus semiconsumptam et utique iam tendentem ad ruinam, eciam corpori et testudini tocius ipsius Ecclesie formidabiliter periculosam sumptibus nostris (sc. Pipio) . . . restauratam et . . . erectam et plumbo tecto coopertam, ac partem eiusdem inferiorem decenti . . . fabricatura in capellam fundatam. . . sub titulo Philippi et Jacobi . . . ac . . . Regis Ladislai . . . fecimus consecrari, in qua . . . elegimus sepulturam. . .* Henszlmann Imre: A székes-fehérvári ásatások eredménye. Pest, 1864. 11–12. 1435: Fejér: Codex Diplomaticus X. 7. 710–711. A bazilika 15. század első feléből megmaradt gótikus töredékeit I. Dercsényi Dezső: A székesfehérvári királyi bazilika. Bp., 1943. 57–59. és 10., 27. és 81. kép.

² „Stephanus de Rozgon Comes Albensis . . . declarauit, quod ipse . . . haberet Locum sepulture. . .”. Zsigmond ennek alapján megengedi „in quocunque angulo et loco maluerit . . . vnum locum Sepulture eligere et in eidem. . . Altare vel alias structuras ex lapidibus construi . . . valeat”. DI 11889. Rozgonyi feltehető sírlapjának töredékét közli Dercsényi, i. m. 31. és 49. kép.

³ Szent Lajos-kápolna: Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. Sopron, 1889, 572–573. – Katalin-kápolna: Zala vármegye története. Oklevéltár. II. Bp., 1890. 322–323. – Magdolna és Afra kápolna: „erat ad latus Ecclesiae collegiatae B. V. . . a parte Curiae Praepositi, constructum a Benedicto Praeposito.” Fejér, X. 7. 269–270.

⁴ Ágota és György oltár: uo. Pál és László oltár: DI 44170. Mihály oltár: Fejér, XI. 356–357.

⁵ Fitz Jenő: Székesfehérvár. Bp., 1957. 54–55. és 57. kép.

⁶ Lukcsics Pál: 15. századi pápák oklevelei. I. Bp., 1931. 120 szám és II. Bp., 1939. 605 szám.

A város polgári építészetének egykorú példája a Zalka Máté utca 6. számú emeletes lakóház 1300 körüli épületének átalakítása és kibővítése. Ennek következtében az addigi féltelek helyett az egész telek teljes szélességében beépült, ahogyan e beépítési mód Budán és Sopronban számos esetben megállapítható volt. A kapualj szegmentíves ülőfülkésora és a régi saroképület emeleti nyílásainak ülőfülkés kökeresztes ablakokra való átváltása a Zsigmond-kori városi lakóházépítkezés e jellegzetes megoldásába jól beilleszkedik.⁷ 1406-ban Nyíri Péter, a város egyik esküdt polgára Német utcai (azonos a Kossuth utca Péter–Pál-templom mögötti szakaszával) házát elcserélte Miklós szabó Szent Péter utcai (ma Arany János utca) házával. Az előbbi házban palotát, boltozatos helyiségeket, fából és kőből emelt melléképületeket említ az oklevél. A leírás földszintjén boltozott, emeletén reprezentatív lakószobával rendelkező épületre enged következtetni fa-, illetve kőmelléképületekkel. Ez a korszak általános városi lakóházípusának felel meg, ahogyan ez Sopronban és Budán számos példán ma is látható.⁸

A várnak nevezett belvárost ekkor már az a négyszögletes és kerek tornyokkal megtüzdelt városfal kerítette, amely az 1601-ből származó és a karlsruhei levéltárban őrzött hadmérnöki rajzról ismeretes. A tornyok befelé nyitottak s így a pécsi, soproni és váci városfalak toronymegoldásaival rokonok. Ezek alapján 1400 körül már bizonyosan elkészültek.⁹

A középkori Székesfehérvár utcahálózatára már a Zsigmond-kori adatok is elég részletesen tudósítanak. Az erre vonatkozó ismereteket jelentősen gyarapítja a városi tanács 1478-ban kiadott oklevele. Ebből kitűnik, hogy a tanács növelni akarja a Péter–Pál-templom temetőjét, amelyet megszükitett egyrészt a néhai Hensel polgár által épített kápolna, másrészt a szóban forgó templom sekrestyéjének újjáalakítása. A kápolna ma is épen áll a városház mögött. Korábban tévesen a Kálmáncsehi Domokos által alapított Anna-kápolnával azonosították, amely azonban a királyi bazilika északi oldalán helyezkedett el. A Hensel-kápolna sokszögzáródású szentélye az egyterű hajóhoz csúcsos diadalívvel kapcsolódik, amelynek nyolcszögű falpilléreire könnyed hálóboltzat támaszkodik. A lépcsőzetesen kialakított, pálcaműves nyugati ajtó a hajóboltzattal együtt a szászországi gótikát idézi. A jó arányú és finom kivitelű későgótikus kápolna közelében az északi oldalon a várfalon kívül, a Budai külvárosban levő Szent Miklós prépostság két kanonokjának házai álltak, amelyeket a tanács a temető bővítése érdekében lebontatott. Az oklevél azt is elmondja, hogy Orbán prépost a lebontott házak pótlására Kálmáncsehi János fehérvári polgártól megvette annak a Szent Péter utcában, a templomtól nyugatra eső házát, ahová a két kanonok átköltözhetett. 1471-ben ugyancsak a Szent Péter utcában álló kőházat Csere Bálint és Margit nevű felesége a Miklós-templom akkori prépostjának, Kálmáncsehi Domokosnak adta el. A ház kelet felől volt határos a Péter–Pál-egyházzal. Tőle délre kis köz vezetett kanonoki alapítványokkal. Lehet, hogy az 1471-

⁷ *Fitz*, 48–49. és 30–32. kép.

⁸ „Quendam fundum curie sue (sc. Petri Nyry) in vico Nemetwca . . . cum . . . universarum domuum edificiiis, pallatio, testudinibus ad aliis suis edificiiis scilicet ligneis et lapideis” adta Miklós szabónak, aki cserébe „quendam fundum . . . in vico Sancti Petri in castro nostro” adott Nyíri Péternek. D1 42874.

⁹ A karlsruhei alaprajzot közli *Fitz*, 9. kép a szövegben. Vö.: *Entz Géza*: Nagy Kázmér rendelete 1353-ból a plocki városfal építésére. Műemlékvédelem. 1960. 18–21.

2. ábra. Székesfehérvár Zalka Máté u. 6.

ben említett Kálmáncsehi Domokos által megvett ház azonos az 1478-ban Kálmáncsehi János által eladott házzal, hiszen az utóbbi Domokos unokatestvére volt. A Péter–Pál-templom körül tehát ez időben kanonoki házak álltak, amelyek előzőleg részben polgári tulajdonból kerültek egyházi birtokba.¹⁰ 1478-ban egy másik belvárosi kőház is gazdát cserél. Fekete Mihály özvegye, Margit asszony Szent Bertalan utcai házát a csatkaí pálosokra hagyományozza. A szóban forgó utca minden valószínűség szerint a Kossuth utca déli felével azonosítható. A pálosok telkének határleírása 1487-ből maradt meg. Benne szó esik a nyugat felőli városárokról, egy régi toronyról és kelet felé a Bertalan utcáról, amely a telket határolja. Az észak felé álló tomyon belül a szerzetesek kőfalat építettek, amelyen belül újabb építményeket, pincéket vagy kápolnákat emelhetnek. A telek ezek szerint a Bertalan utca déli felében állhatott, amelyhez közel esett a város nyugati árka. A régi torony városi lakótorony lehetett. Erre vall az oklevélben álló elnevezése is („quandam domum turrim antiquam”). Ez az épületfajta Magyarországon sem lehetett ritkaság, hiszen ilyenek egészen vagy részben Sopronban, Pozsonyban, Budán is állnak, ahol 13. századi eredetűek.¹¹ A szóban forgó oklevelekben szereplő kőházakról két 15. század második felére tehető kőház adhat fogalmat. Az 1965-ben sajnálatosan lebontott Zalka Máté utca 11. számú ház mindkét szintjén két-két helyiséggel rendelkezett. Hosszoldalával az Ady Endre utca felé nézett. Élszedéses kőkeretű emeleti ablaka ugyanerre, felülvilágító ablaka viszont a Zalka utcára nyílt. Sarokház lévén mindkét utca középkori létét bizonyítja. Ugyancsak sarokház a Csók István u. 17. számú emeletes, sarokerkélyes gótikus ház, amelynek kutatása jelenleg folyik.¹²

¹⁰ 1478: „cum Cimiterium parochialis Ecclesie nostre Beati Petri apostoli intra muros Ciuitatis . . . cum per constructionem Capelle condam Hensel (nem Hentel!) olim concius nostri ac reformationem et extensionem Sacristie ipsius nostre Ecclesie tum eciam occupacione domorum dominorum duorum Canonorum Ecclesie Beati Nicolai . . . in eadem Alba . . . in parte aquilonari minimum foret occupatum diminutumque . . . considerassemus . . . Cimiterium dicte . . . Ecclesie ampliari . . . possemus . . . a domum lapideam in vico Sancti Petri iuxta prenarratam Ecclesiam . . . a plaga occidentali sitam . . . pro habitacionibus . . . Canonorum suis . . . pecunijs a circumspecto Johanne de Kalmancsehy concieue nostro fratre videlicet patruale . . . Dominici prepositi Ecclesie Albensis . . . emit (sc. Vrbanus prepositus Ecclesie Beati Nicolai) quatenus prescripte domus . . . Canonorum de ipso Cimiterio amouerentur et in augmentum eiusdem Cimiterij loca earundem deputarentur. . .” Dl 18023. *Fitz Jenő*: Adatok Székesfehérvár középkorához. Fehérvár. 1/1955. 65–68. 1471: „Domum ipsorum Lapideam . . . in vico Sancti Petri . . . cui ab . . . Orientali . . . Parochialis Ecclesia Sancti Petri . . . Meridionali . . . parva Platea . . . ac Honorabilium Egidii Majoris Ecclesie Albensis et Petri Toth Petri Apostoli Canonorum Fundatorie . . . vicinarentur”. Másolat NRA fasc. 954. no. 27.

¹¹ 1478: Dl 18085. 1479-ben ezt az adományt Körmendi Imrével megismétli. Ezt az oklevelet és az 1487-i határjárását a fehérvári káptalan 1488-ban átírja. „Incipiendo aparte occidentali circa fossatum prope quandam domum turrim antiquam ipsamque Turrim aparte aquilonari existentem . . . excludendo et infra eandem turrim quandam vnam parietem lapideam funditus erigendo vsque ad sumpmitatem per ipsos heremitas erigendo tendendo directe ad partem orientalem vsque ad plateam sancti Bartholomei sicut alie domus ibidem sunt contiguate . . . A pariete autem abintra super augmentationem curie per nos ipsis datum . . . quascunque domus Camaras Celaria sew Capellam edificare curauerint, liberam . . . habeat . . . facultatem.” Dl 18252. Székesfehérvár középkori belvárosának leírását és helyszínrajzi vázlatát adja *Kovács Péter*: Megjegyzések Székesfehérvár középkori topográfiájának kutatásához. Alba Regia. 1971. 261–267.

¹² *Gergelyffy András*: A műemléki feltárás jelentősége Székesfehérvárott. Műemlékvédelem. 1970. 165–166.

1. Ferences-templom	14. Kölostor u. 5
2. Szt. György-templom	15. Új u. 28
3. Fabricius-ház	16. Templom u. 2
4. Tábornok-ház	17. Új u. 22–24 (ózsínagóga)
5. Stormó-ház	18. Új u. 10
6. Fő tér 4	19. Hátsó kapu u. 2. (Cézár ház)
7. Szent György u. 3	20. Szent György u. 22
8. Szent György u. 14	21. Új u. 8
9. Szent György u. 13	22. Templom u. 3
10. Új u. 9	23. Új u. 14
11. Új u. 16	24. Templom u. 5
12. Szent György u. 18	25. Kölostor u. 7
13. Szent György u. 5	

3. ábra. Sopron: Belváros (városfalakkal) 1:2000

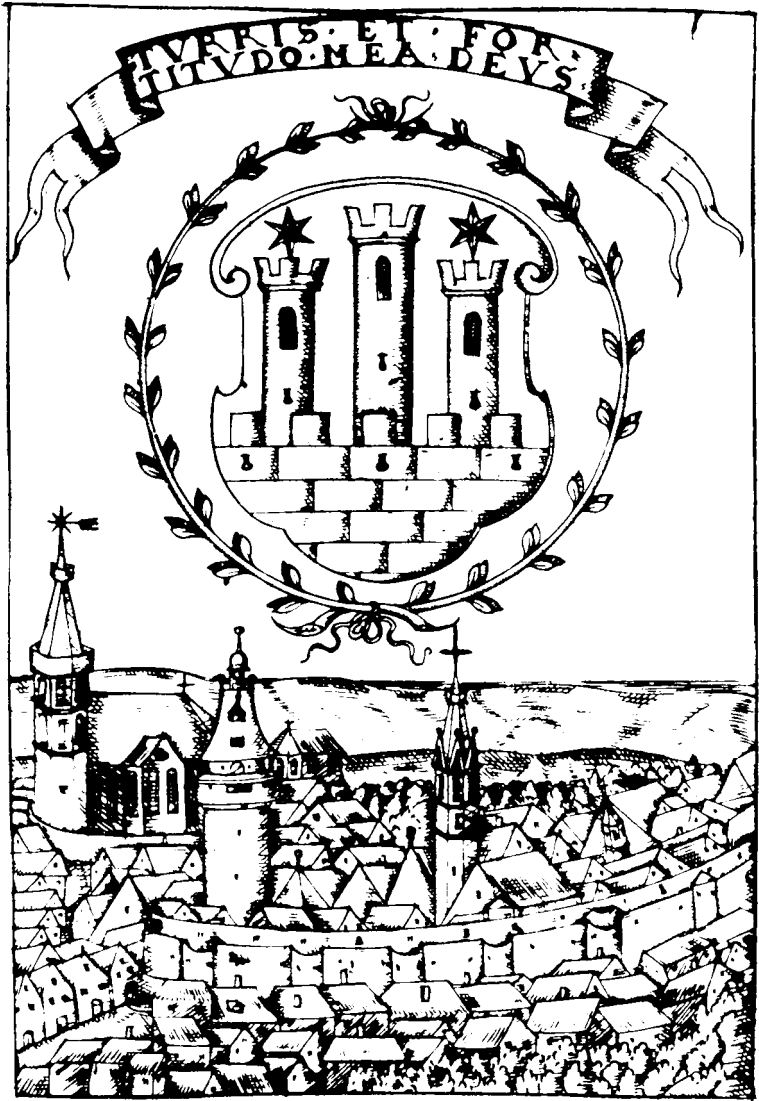
A vizsgált írott adatok és a meglévő épületek a székesfehérvári belváros utcahálózatát lényegében és számos részletében meghatározzák. A ma is meglévő városszerkezet tehát kétségen kívül középkori eredetű, és az akkori rendszert őrizte meg.

Székesfehérvárhoz képest sokkal módszeresebb helyszíni vizsgálat derítette fel Sopront. Míg Fehérváron inkább az egykorú források uralkodnak, s a meglévő maradványok csak alátámasztó, kiegészítő szerepet játszanak, addig Sopronban e viszony megfordul már a 14. század második felétől, de különösen a 15. században.

A 14. század második felében folyó nagy egyházi építkezések (Szent Mihály-templom, ferences templom, Szent György-kápolna) a századfordulón fejeződtek be. A 15. század elején ezekhez csatlakozik a Szentlélek-templom. Építése bizonyára kapcsolatban van a külvárosok egykorú növekedésével. Az épületnek 1406-ban már használatban kellett lennie, mivel ekkor esik szó Katalin asszony oltáralapításáról. 1419-ben Lang András soproni polgár Kovács utcai házát fél-fél arányban a Szent Mihály- és a Szentlélek-templomok építkezéseire adja. Ez utóbbi kifejezés inkább karbantartásnak vagy későbbi továbbfejlesztésnek értelmezhető, tehát nem az épület elkészítésének. Itt kapcsolható be Turnhofer Tamásnak, a századforduló egyik gazdag patriciusának és 1411-ben Sopron polgármesterének szerepe is, akiről a nyugati homlokzat ablaka fölötti festett felirat 1421-ben mint a kápolna építőjéről emlékezik meg. Az egyhajós, sokszög-szentélyű épületet 1782-ben kívül és belül barokk stílusban átépítették. Az 1956-i kutatás alapján vissza lehetett állítani a nyugati homlokzatot teljesen, a déli részben. A meredek oromzat alatt középen háromosztású, csúcsíves ablak, lenn pedig szemöldökgyámos, csúcsos oromzatú, körtetagos ajtó nyílt. A félkörtetagos övpárkány az ajtót négyszögű felugrással keretezi. A délnyugati sarokhoz gondosan épített hatszögű tornyocskára simul. Falazott gúlasíkjára alatt háromszögű oromzattal lezárt hat csúcsíves ablak sorakozik. E toronykialakítás a Szent Mihály- és a ferences templomok sisakmegoldásainak redukciója. A déli hajófalat három hosszú csúcsíves ablak törte át, amelyek kávaradványai a támpilléreközök tengelyében, a barokk ablakok mellett látszanak. A templom 1400 körüli építését a történeti források és a meglévő formák egybehangzóan alátámasztják.^{1 3}

A közeli Bánfalva a 13. század végén lett Sopron birtoka. Mária Magdolnának szentelt templomát először 1397-ben említik. Nemsokára ezután megépül a 15. század első harmadában a soproni ferences templom mintájára a nyugati oromfalhoz szinte pillérszerűen kialakított négyszögű toronynak nyolcszögletes felső szintje falazott sisakkal és a Szentlélek templom orozmatos ablakaihoz igen hasonló ablakokkal. A hajó egyszerű csúcsíves ajtókerete is ekkor készült. A hajó alakos falképei valószínűleg egykorúak a szentély átépítésével. A 13. századi egyenes záródású szentélyt ugyanis támpilléres sokszögű záródással látták el, és trapéz végződésű bordás keresztboltozattal fedték. A zárókövön Krisztusfej és 1427 évszám van festve. Az orrtagos kőrácsú két keskeny ablak kelet

^{1 3}Sopron és környéke műemlékei. II. kiadás. Bp., 1956. 378–381. *Entz Géza*: A soproni Szentlélek templom újabban előkerült gótikus részletei. Műemlékvédelem. 1958. 35–36. 1406: *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I. 1. 287. 1419: Uo. II. 1. 20. A Szentlélek templom festett felirata Házi Jenő olvasatában: Anno Domini MCCCXXI hanc capellem edificavit Thomas Tornhoffer. Művészettörténeti Értesítő. 1954. 188.

4. ábra. Sopron. Lackner Kristóf metszete, 1610.

és délkelet felé néz. A bánfalvi templom 1427 körüli átalakítása a városi gótikus építészet közvetlen falusi hatását példázza.¹⁴

Zsigmond uralkodásának ideje a soproni lakóházépítkezés legjelentősebb korszakának tartható. Lényegében ekkor fejeződik be a telkek teljes szélességükben való beépítése. E korszakot jellemzik az ülőfülkés kapualjak nagy számú megjelenése, a változatosan kialakított homlokzatok és az emeleti lakások magas színvonalú belső díszítései. Elsősorban a piactér patrícius házait kell kiemelni. Legjelentősebb a Fabricius-ház. A telek elülső, keleti felében még a 14. század közepe táján épült az alapincézett, emeletes lakóház, amelynek emeleti kapcsolat ablakai az akkor még szabadon álló bejárati sávra néztek. A nagyterem belsejében az ülőfülkék között a falat faburkolat fedte. A telek hátsó oldalán, annak teljes szélességében, közvetlenül a városfalhoz támasztva emelték a század vége felé a kezdetben csak kétszintes, egyszerű lakóépületet. A földszintet hosszú trapéz végződésű bordákból álló három szakaszos keresztboltozat fedi rozettás zárókövekkel. Az egyszerű csúcsíves ajtókkal egybenylő négyhelyiséges emelet síkmennyezetű. A ház tulajdonosai 1379-től ismeretesek (Wildberger 1279–1402). Kienast Vilmos 1403–1417, Weissbacher Miklós és János 1417–1427, majd Strasser János 1432), valamennyien kereskedők. Az építkezésben Wildbergernek és Kienastnak lehetett jelentősebb szerepe.¹⁵

A Fabricius-ház mellé még számos más patrícius ház sorolható, amelyek e korban nyerték fejlett gótikus kialakításukat, ha nem is maradtak meg az előbbi aránylag ép állapotában. A Főtéren a 15. század elején építhették a későbbi Lackner- vagy Tábornok-ház nagy udvari pillérsorát és ma már hiányzó, hátsó épületszárnyát. Valószínű, hogy a Stornó-ház legkorábbi főperiódusa csakúgy e körbe sorolható, mint a Főtér 4. számú ház kéthajós pincéje fölötti földszint ma elfalazott felülvilágító műhelye és első emeletének szép kőkeresztes ablaksora. A Szent György utcában a 3. számú ház a 15. század elején Turnhofer Tamásé. E gazdag patrícius háza abban az időben tanácsülések, bírósági eljárások színhelye volt. A ház földszintjének kettős kapcsolt homlokzati ablaka, emeletének töredékesen előkerült úgyancsak kapcsolt ablaka és a két szintet elválasztó gyámsora világosan elárulja az előkelő építetőt, aki aligha más, mint Turnhofer Tamás.¹⁶ A Fabricius-ház hátsó szárnya eredetileg földszinti, ma pince boltozatával megegyezik a Szent György u. 14 és a Kolostor utca 7. kapualj mellett húzódó helyiségének kétszakaszos keresztboltozata. A Turnhofer-házhoz hasonló gyámos homlokzat többször is megismétlődik (Szent György u. 13, Új u. 9. és 16.). Ez utóbbi sarokkialakítása a budai Garai házra (Úri u. 49.) emlékeztet. A telek teljes szélességének beépítésére jellegzetes példát nyújt a Templom utca 9. számú ház körtetagos szegmentíves kapujával és kőkeresztes ablakával, amelyet a korábbi kapcsolt ablak elé helyeztek, ezáltal lényegesen leegyszerűsítve és elta-

¹⁴Csányi Károly–Lux Géza: A sopronbánfalvi Mária Magdolna templom. Technika. 1942. 432–435. Sopron műemlékei. II. kiadás. 433–439.

¹⁵Mollay Károly: Sopron XIV. századi városképe vizsgálat. A Fabricius-ház története (kb. 50–1530). Soproni Szemle. 1964. 1–14 és 97–117. Sedlmayr János: A soproni Fabricius-ház helyreállítása. Műemlékvédelem. 1963. 1–8. A jelenlegi pince későbbi lemélyítés eredménye. A keresztboltozatos helyiség padlószintje eredetileg az udvar szintjével egyezhetett.

¹⁶Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet. A Szent György utca 3. számú ház (1379–1550). Soproni Szemle. 1959. 121–136. Riedlmayer Gyula: Műemléképület helyreállítása Sopronban. Műemlékvédelem. 1957. 26–36. A homlokzat gyámos részének helyreállítását I. Soproni Szemle. 1975. 297.

5. ábra: Sopron, Pozsonyi út 3.

karva az eredeti 14. századi homlokzatot. Hasonló szegmentíves kapuja volt a teljesen újjáépített Szent György u. 18. számú háznak (jelenleg másodlagosan elhelyezve a lépcsőházban látható). Nagy kőkeresztes ablak került elő a Szent György u. 5. számú ház udvarra néző emeletén. A Kolostor utca 5. számú ház préháza ablakának jellegzetes karéjos káva záródásai megismétlődnek a győri püspök tizedházának (Új u. 28.) korábbi, északi szárnyán, a kőszegi városháza északi homlokzatán, valamint a gutatöttösi templom tornyán. A Templom u. 2. számú ház hatalmas szegmentíves ülőfülkéi és pilléres pincéje szintén e korszakba sorolható.

A belváros változatos gótikus képének végleges kialakítása Zsigmond korának eredménye. A főtéri patrícius házak mellé az összes utcákban, ha általában szerényebb megoldásban is, felsorakoztak a többi lakóházak, megteremtve az utcák és terek folytonos beépítését.¹⁷ A városfalak két kaputornyát említi III. Frigyes 1441-i oklevele, amelyben az uralkodó az akkor Ausztriához tartozó Sopronnak megengedi, hogy a kapuőrök számát hatra szállíthassa le.¹⁸

A 15. század közepén és második harmadában tovább folytatódott Sopron belvárosában az előző korszak építési tevékenysége, sőt áterjedt a külvárosra is. A negyvenes években fejeződhetett be a ferences templom hajójának átépítése. Két pár oszlop tartja a hajó új keresztboltozatát. A körtetagos bordák lombdíszes gyámsorokba torkollanak, amelyek a faloszlopfeők magasságában gallérszerűen fogják körbe az oszlopok törzsét. Az oszlopokon derékmagasságban alakos gyámkövek és fölöttük gúla alakú baldachinok készültek szobrok számára. A délkeleti oszlop gyámján angyal tartja a Gaissel család címerállatát: a kecskét. A boltozott nyugati karzat négykaréjsorból álló mellvéd-del zárul. Ugyanekkor sor került a hajóablakok módosítására is.¹⁹

Az Új utcában álló ózsinagóga ispotálya e korból származik. Homlokzata földszinti ablakainak egyszerű négyszög formája már a későgótika jellegzetességei közé tartozik.²⁰

Az építkezések túlnyomó része ekkor is a lakóházak körében történt. A piactéren a század közepén emeli Körmendi András (tulajdonos volt 1434–1465) a Fabricius-ház hátsó szárnyának díszes második emeletét. Hatalmas méretű terme mindkét oldalon ülőfülkés ablaksorral van ellátva. A városfal felé a csúcsíves és téglány alakú, kétosztású nyílások egymást váltják. Kőrácsaik halhólyagokból, illetve csúcsos négykaréjokból tevődnek össze. A három egymás mellé írt halhólyag csak körvonalban mutatkozik, belső vonalaik hiányoznak. E megoldást követik az udvar felé nyíló, magas csúcsíves kétosztású ablak-kőrácsok is, mint a pozsonyi Katalin-kápolna szentélyablak-mérművének finomabb és fejlettebb változatai. Sopronban is akad még egy párhuzama az Új u. 10. számú ház emeletén levő lakásban, ahol egy másik szoba kerek ablakát négy négykaréj tölti ki.

¹⁷ *Dávid Ferenc*: Gótikus lakóházak Sopronban. Magyar Műemlékvédelem 1967–1968. Bp. 1970. 95–123. A soproni lakóházak kutatását 1963-tól Dávid Ferenc vezeti. A résztvevők közül kiemelendő Tóth Sándor és Gergelyffy András.

¹⁸ „beiden Thorn, der Stat zu Odenburg . . . zur behutung derselben Torer. . .” Hazai Okmánytár. IV. 334.

¹⁹ Sopron műemlékei. II. kiadás. 252–268. *Házi Jenő*: A soproni ferences templom jötevője. Soproni Szemle. 1961. 308–316.

A Kolostor u. 5. számú ház lépcsős gyámokon nyugvó, alul szegmentíves erkélye egyidős a Pozsonyi út 3. számú 14. századi ház átalakításával. Ez utóbbi utcai homlokzatán a Kolostor utcai házzal megegyező szerkezettel ekkor épült a ma már csak nyomokban meglévő középerkély. Az oldalhomlokzat téglány alakú ablakához hasonló ablakok lehettek az ugyanekkor épült hátsó udvari szárny emeletén. Ekkor kapja a ház alsó szintje a ma is meglévő és Sopron legrégebbinek tartható gerendamennyezetét. A ház emeleti bővítésének és átalakításának időpontja nagy valószínűséggel meghatározható. 1459-ben adja el az épületet Wolfgang List és felesége a Szent Mihály-templom Három királyok oltára és a Szent György-templom főoltára két misealapítványának. A ház átalakítása tehát 1459 után készült a két beneficiátus lakása számára. Ez az évszám a Kolostor utca 5. számú ház erkélyes kiképzése idejéhez is jó támpontot ad. A Hátsókapu utca 2., ún. Cézár-ház, amely valószínűleg a győri püspök sóháza lehetett, fontos szerkezeti részeket őrzött meg a 15. század közepéről. Az emeletes sarokház két téglány alakú emeleti ablakával, az Orsolya tér felé eső, megmaradt meredek kőoromzatával, fülkés kapualjából nyíló remek borospincéjével egyike a belváros legjelentősebb gótikus emlékeinek. Hasonló téglány alakú ablak festés nyomaival látható a Szent György utca 22. számú ház udvarának emeletén. Az Új utca 8. számú ház eredeti homlokzatából a félköríves élszedett kőkapu és az emeleti fekvő téglány alakú, rézsűs ablakmaradt meg. Nagyon jellegzetes másik ablaktípust mutat a győri püspök Új utca 28. számú tizedházának későbbi déli szakasza. Az ablakok kettős körtetagos bélletkerete merőleges a homlokzat síkjára. Ilyen ablak töredéke látható a Templom utca 3., valamint az Új utca 14. számú házak homlokzatán is. E megoldás meggyőző párhuzama Budán található az Úri utca 40. négy-szögletes keretű kapuzatán, amely e nemben egyelőre páratlan. A soproni tizedház szóban forgó déli felének kiépítése összefüggésbe hozható Salánki Ágoston győri püspök 1449 év végén írt levelével, amelyben a soproni tanácsot arra kéri, engedje meg a tizedbor egy másik házban való elhelyezését, mert erre a már meglévő püspöki tizedház (tehát az Új utca 28. korábban meglévő északi fele) már szűknek bizonyult. Így a mai ház későbbi felének építése az 1450-es évekre tehető.²¹ Ugyanebből az időből származnak a félköríves, páronként hullámosan hajlított gyámokra támaszkodó, jellegzetes ülfülkék is. Ezek hatpáros példája a Szent György utca 3. számú ház kapualját díszíti, de ugyanilyen kialakításúak a Templom utca 5. és a Kolostor utca 7. számú házak kapualjaiban is láthatók, eltérően Budától, ahol minden ülfülkesor egyedi megoldású.

A soproni külvárosban e korszak építkezéseiről ad hírt az ún. Rejpál-ház (Lenin krt. 7.) szabálytalan alaprajzával és széles csücsíves kapujával. Megemlítendő még a Balfi utca 15. számú barokk átalakítású ház félköríves gótikus bejáraton át megközelíthető gyönyörű dongaboltozatos pincéje, valamint a Szentlélek u. 13. egykorú gótikus beépítése.

²⁰ *Dávid Ferenc*: A soproni ó-zsinagóga. Bp., 1978. 63–67.

²¹ *Fabricius-ház*: *Mollay Károly*: Háztörténet és várostörténet. Soproni Szemle. 1959. 121–136. Pozsonyi út 3.: *Dávid Ferenc–Schőnerné Pusztai Ilona*: A soproni Pozsonyi út 3. sz. ház kutatása és helyreállítása. Magyar Műemlékvédelem 1973–1974. Bp., 1977. 125–145. Új utca 28.: Salánki Ágoston győri püspök 1449-i levele: *Házi*, I. 3. 278–279.

Székesfehérvár és Sopron Zsigmond- és Hunyadi-kori építkezéseinek a legújabb műemléki rekonstrukciós munka alapján történt áttekintése során nemcsak e városok egykorú építészeti tevékenységének egyedi emlékeiről és ezek városformáló szerepéről lehetett az eddiginél lényegesen részletesebb és plasztikusabb képet rajzolni. Az is kivilágolt, hogy ezek az előmunkák mennyire nélkülözhetetlenek a középkori Magyarország városainak valóságos építészeti megjelenítéséhez. Ennek fokozatos és céltudatos véghezvitele után alighanem megalapozottan adható igenlő válasz arra a régen vitatott kérdésre: vajon a középkori magyarországi városok, ha szerényebb adottságokkal is, beilleszthetők-e építészetiileg szervesen az egykorú nyugat-európai városok nagy közösségébe?